

TÓZSÉR ÁRPÁD

Zrínyi-margináliák

TÓZSÉR ÁRPÁD (1935) Pozsony

1. A SZIGETI VESZEDELEM VERSELÉSÉHEZ

1971 és 2006 között hosszú-hosszú éveket töltöttem különböző katedrákon (pontosabban Nyitra és Pozsony egyetemén), s tanítottam régi magyar irodalmat. A sikerültebb előadásaimból, utólagosan, rendszerint nyilvánosság elé bocsátható dolgozatokat szerkesztettem, aztán pedig, korosodván, már katedra nélkül is vissza-visszatértem az 1770 előtti „régiségeinkhez”, kétszeresen is nosztalgákkal: egyrészt visszamerültem azokba az idillikusnak tűnő időkbe, amikor Szemere Bertalan (az „irodalom” szó kitalálója) még száz évekre volt a jövő méhében, s a magyar „literatúrát” kolostorokban vagy nemesi kúriák méheseiben művelték, másrészt újraéltem fiatalságomat, hiszen, paradox módon, én akkor voltam igazán fiatal és boldog, mikor a régi (azaz „öreg”) magyar irodalmat tanultam vagy tanítottam.

Nem szaporítom a szót: ma, irodalmi régiségeinkről szóló írásaimat kötetbe gyűjtendő, a Balassi Bálinttól Baróti Szabó Dávidig nyúló sorban megmagyarázhatatlan fekete lyukat észlelek: Zrínyi Miklósról, a „magyar Tassóról” én egyetlen sort sem írtam, sőt, írásaimban még utalni sem utaltam rá.

Nézem az egykori egyetemi jegyzeteimet: Zrínyiről csupa nyitott kérdést találok bennük.

Ilyeneket:

a.) Arany majdnem egy időben (de legalábbis közvetlen egymás után, 1859-ben, illetve 1860-ban) írja Zrínyiről (és Tassóról), valamint a feltételezett naiv eposzunkról két korszakos tanulmányát. A prozódijával (nyelvi zeneiségével) azonban behatóan egyiknek sem igen foglalkozik, marad végig a mese, a kompozíció (az „idom”) kérdéseinél. Pedig a *Szigeti veszedelem* ún. rossz verseléséből („hibás” felező tizenketteseiből) visszakövetkeztethetett volna akár a feltételezett naiv eposzunk verselésére is. Zrínyi, népi énekmondóktól, talán még hallott olyan versprózákat (prózaverseket) énekelni-mondani, amelyeknek verselését később Gábor Ignác (és nyomában Németh László) tagoló verselésnek nevezi. S az ún. tagokat (az ütemek helyett álló nyelvi értelmi egységeket) éppen a *Szigeti veszedelem* (plusz a soronként, sőt ütemenként változó szótagszámú magyar középkori versek) prozódijának alapján definiálják.

b.) A *Szigeti veszedelem* verselésével kapcsolatosan Vargyas Lajos is osztja a „tagoló vers” elméletét, de mikor ezt konkrét szövegekre alkalmazza, ellentmondásba keveredik. Azt állítja ugyanis, hogy Zrínyi ott ír „jó tizenketteseket”, ahol elbeszélése „költőileg erőtlenebb, egyhangúbb”, mondhatnánk: epikusabb, de „amint indulatos beszédet mondat hőseivel, vagy lírai hangulatot fest, mindjárt oda a felezés, s hullámvázba jön a ritmus”.

De mivel nem teszi hozzá, hogy mindez (ha valóban így van) pusztán a *Szigeti veszedelem* verselési sajátossága, azt gondolhatnánk, hogy a kötött forma, a fokozott nyelvi zeneiség, a szabályos ritmus és rímelés az epikának általában is sajátja, míg a szabálytalan ritmus, a zenétlen töredezettség inkább a lírára jellemző. Holott, amint azt jól tudjuk, a helyzet általában éppen fordított: a kötött forma elsősorban a lírát jellemzi.

De nem lehet önellentmondás nélkül a Vargyas-formulát a *Szigeti veszedelem* verselésére sem alkalmazni következetesen, s már csak azért sem, mert a szöveg ilyen vagy olyan „hangulata” nem csak a szerző ilyen vagy olyan szándékától függ – függ az bizony az olvasó érzelmi kondíciójától is: ugyanazt a szöveget néha lírainak, máskor „költőileg erőtlennek, egyhangúnak” érezzük.

Az én szövegvizsgálataim annak idején például éppen fordított eredményt mutattak, mint Vargyaséi: pont a líraibb, érzelemtelítettebb részekben találtam hibátlan tizenketteseket (lásd pl. a *Tizedik ének* harci jeleneteinek sorában Embrulah, az ifjú török költő lemészárlását), s a szentvitelebb, epikusabb hangolású részekben „rossz helyre” tett cezúrákat, s tizenkettesek helyett tizenegy vagy tizenhárom szótagú sorokat észleltem...

KÁKONYI CSILLA, Kósza felhő, 2013

KÁKONYI CSILLA, Sollemnis, 2017; Elmenők, 2014

KÁKONYI CSILLA, Zúzmará, 2019

Et cetera, et cetera... Ezek és ezekhez hasonló észrevételek sorakoznak egykori jegyzeteimben. Nem egészen érdektelenek, de valamennyi ugyanabban a hibában leledzik: egyiket sem követi bizonyító versanyag, alapos szövegelemzés.

Emlékszem, annak idején úgy gondoltam, hogy konkrét Zrínyi-szövegeken majd a hallgatóimmal próbáltatom ki az *aperçu*met, de mikor az idevágó szemináriumi témáimat meghirdettem, érdeklődés híján be kellett látnom, hogy ezek túlságosan szárazak, elméletiek, diákjaim fantáziáját nem mozgatják meg.

Mi több, mikor később magam veselkedtem neki témáim tanulmány formájában való kifejtésének, az aprólékos szövegvizsgálatot, a nyelvi kutakodást én is hamar meguntam, s észrevételeim máig a pusztá problémafelvetések állapotában maradtak.

S mit kezdjek velük ma, 2019-ben, amikor a Zrínyi és a *Szigeti veszedelem* iránti érdeklődés utolsó jele talán Paul Lendvai *Die Ungarn* (Magyarok) című, 1999-ben megjelent könyve volt, ahol is a jeles szerző oda célozgat, hogy a magyaroknak, úgymond, nem sok közük van Zrínyihez, mert annak minden felmenője horvát volt.

Szóval 2019-ben a régi magyar irodalom iránti érdeklődés a nullát közelíti, s azon belül Zrínyi és a *Szigeti veszedelem*, ha lehet, még mostohább sorsnak „örvend”, nemigen várhatom hát, hogy írásom Zrínyi verseléséről, lenne bár még olyan alapos és érdekes is, nagy port kavarna.

Befejezésként csüggedten összefoglalom hát legalább az elmondottakat:

A *Szigeti veszedelem* a magyar vers történetében valószínűleg azt a fordulópontot képviseli, amikor az ún. tagoló verselés és a nyugat-európai kötött vers követelményei (mintegy *még és már*) egyszerre voltak érvényben.

De érdekel ez ma valakit?!

2. TÖRÖK VILÁG SZIGETVÁR ALATT

Az igazán jelentős műalkotások meghatározó sajátossága a jelentésbeli gazdagság, sőt a többértelműség. A „nyitott műben” (ha az valóban mű) minden kor megtalálja a saját aktualitásait, a saját képét. A 19. század közepén Arany János a Zrínyi-eposzt a meseszövése kapcsán magasztalja föl (s emeli ilyen szempontból még a példakép, a *Megszabadított Jeruzsálem* fölé is), Gábor Ignác, Németh László és Vargyas Lajos a 20. században a műnek az ősi magyar versre utaló verselési sajátosságait emelték ki. Mire figyelne föl vajon a 21. századi olvasó, ha kezébe venné a *Szigeti veszedelmet*?

Nehéz megmondani. Azt viszont elmondhatom, hogy én mire figyeltem föl, mikor a jelen jegyzeteim írása közben a mű egyes énekeit újraolvastam.

Végképp nem a „meseszövése” (illetve éppen hogy meg-megmosolyogtam a sok feladatkönyvítő „isteni beavatkozást” vagy azt, hogy a mesemondó, ha a cselekmény bonyodalmából nem talál hiteles kiutat, rendre összehívhatja Szulimánnal a haditanácsot, s ott eldöntik, hogyan tovább), s nem is az eposz verselése keltette föl újfent az érdeklődésemet (hiszen arról szinte már mindent elmondtak a nálam hivatottabbak), viszont elcsodálkoztam azon az elképesztő ismeretanyagon, amelyet a költőnek a török támadó hadakról s egyáltalán a török emberről sikerült a művébe bedolgoznia.

Nemrég olvastam vagy hallottam valakitől: elég baj, hogy az egykori magyarországi török világot leginkább Gárdonyi *Egri csillagok*jából ismerjük. Egyetértek a nyilatkozóval, s ajánlom neki, olvassa újra a *Szigeti veszedelmet*.

Míg az *Egri csillagok*ban többnyire valóban csak fekete-fehér figurákkal, ördög-törökökkel és angyal-magyarokkal találkozhatunk, akik nem valóságos térben és tárgyi világban, hanem csaknem festett díszletek között, színpadon mozognak, addig a Zrínyi-műben szinte realista alaposággal megrajzolt, lélektanilag gazdagon motivált magyarok és törökök küzdenek egymással életrehalálra. Előttük s körülöttük valóságos hasított termésköből áló várfalak állnak, kezükben hiteles „csidák” (dzsidák) meredeznek fenyegetően, s alattuk egyszerre eleven és mégis csodás „Karabulok” (lovak) fújnak, ágaskodnak. (Zrínyi lovairól egyébként külön tanulmányt lehetne írni, ő még a „szép piros hajnalt” – Homérosz „rózsaujjú hajnalát” – is egy „szárnyas lovon” képzel el.)

S az arányok! A *Szigeti veszedelem* világát paradox módon éppen a szinte valószerűtlen, hihetetlenül nagy arányok hitelesítik: már az *Első ének* seregszemléje alapján elhisszük, hogy itt valóban világok csapnak össze. A török harci zászlók alá az egész muszlim Ázsia és Egyiptom odasora-

kozik, tatárok, szerecsenek, arabok, sírekek, cirkasok (cserkeszek), géták, barstok (baskírok), zagatárok, szaracénok kavarognak sok százezres tömegekben különféle hadigépektől, szállítóeszközöktől, tevéktől, elefántoktól kísérve. S az elképesztő ismeretanyag itt valóban él, mozog, kavarog, harcra kész.

Feltűnő viszont, hogy a török zászlók alatt vonuló seregek szemléljét nem követi hasonló, szabvány magyar *enumeráció*, a török „emberfölyhőkkel” a fészület előtt imádkozó Zrínyi szinte egyedül áll szemben. De ő így is hiteles:

„Háromszor láttatott Zríninek fészület, / Hogy hozzá lehajlott, feelvén ezeket: // »Ím az te könyörgésedet meghallgattam, / Az te buzgó szívedet mind általláttam, / Atyai kedvemben ügyedet fogadtam, / Ne félj, mert nem heában érted megholtam.«”

Azaz a jelenet Zrínyinek az Isten kegyelmébe, segítségébe vetett feltétlen hitét példázza: nem történt hát csoda, Zrínyi csak úgy látja, hogy a fészület lehajlik hozzá.

S valamit még a figurák, a cselekmény szereplőinek elevenségéről!

Csak a legismertebb példákat sorolom újra: a tatár Delimán a hősi elszántság és szerelem közötti lelki őrlődésével válik számunkra elevenné és emlékezetessé; a nagy természetű és indulatos szaracén Demirhám feltétlen lovagi becsületességével vívja ki a tiszteletünket. Azonkívül tetteivel mindkettő nélkülözhetetlen együttalakítója a mű cselekményének. (Magyar ellenfeleik közül a cselekmény előrevitelében hasonló súllyal csak a szintén nagy erejű, nagy vitézi értékekkel bíró s Demirhámval kétszer is megvívó Deli Vid vesz részt.)

Feltétlen érdekességük, rendkívüliségük a mű szereplőinek az is, hogy a török táborban legalább annyi a pozitív jellem, mint a magyar térfélen. Sőt: míg a magyar várvédők között akadnak kritikus éllel megrajzolt figurák is (ilyen például a várból meggondolatlan hősködéssel kicsapó Bot Péter, a Gyula várát „gyalázatosan” feladó Kerecseni László vagy a szinte még gyermek énekes Embrulah „szép torkát” elvágó, s ezért „kegyetlen medvéhez” hasonlított horvát Badankovics), addig a török oldalon a hasonlóan negatívabb alakokra a szerző nem fordít különösebb figyelmet. Ott szinte egyedül Szulimán szultán kap elmarasztaló jelzőket (ilyeneket, hogy „vérszopó szeléndek”, „világnak tolvaja”, „vén eb” stb.), s ez mintegy azt sugallja, hogy Zrínyi távolról sem tesz egyenlőségjelet a világmentes török, kegyetlen Szulimán és a török nép közé. Amaz megalomániás és gyűlölködő zsarnok, emez parancsra harcoló, de a harcban lovagias ellenfél.

A törökség népi, nemzeti, kulturális értékeinek ismerete és tisztelete tükröződik az ifjú török költő-énekes, Embrulah halálának nagy hatású jelenetében is. Fentebb nem véletlenül említettem már kétszer is a mű ezen, terjedelmében kicsi epizódját. Megérdemli, hogy e helyt, legalább néhány mondatban, külön is foglalkozzam vele.

Ez az eposz egyik leglíraibb, legérzelemdúsabb részlete. Dicséri benne a szerző az ifjú költőnek, a „Músák szerető szolgájának” szép énekét, a különböző hangszerek (koboz, miszkál, chingia, szerecsen tők) kezelésében való jártasságát, de érezteti azt is, hogy a harcban, erő és ügyesség nélkül, mit sem ér az ének, a díszes ruha, fegyver, mert:

„Heában Embrulah kilövi puskáját, / Mert meg nem találja az horvát levantát; / Ó pedig kikapja sereg közt Embruláht, / Mint nagy saskeselyű szép hattyú madarat.”

S még valami, amit e rész kapcsán el kell mondanom: a mindössze hét strófából álló jelenet egyetlenegy sorát leszámítva, az „indulatos” beszédhelyzetei és „lírai hangulata” ellenére is (vagy talán éppen azért) verstanilag hibátlan felező tizenkettesekből áll.

3. SZÉCHY MAGDOLNA

Zrínyi Miklós anyjáról, Széchy Magdolnáról az irodalomtörténeteink a nevével kívül általában csak annyit tudnak, hogy nem sokkal második fia, Péter születése után meghalt. S mivel Zrínyi Péter születésének éve 1621, az anyja halálát szintén 1621-re, esetleg 1622-re tehetnénk. Csakhogy egy másik adat szerint Magdolna „rövid özvegység után férjhez ment Malakóczy Miklóshoz”. Első férje, Zrínyi György, Miklós és Péter édesapja azonban 1626. december 18-án halt meg, s eszerint ő maga mégsem Péter születése után „nem sokkal” halt meg, hanem öt-hat évvel később. (Korábban ugyan is nem özvegyülhetett meg, mint ahogy első férje, György meghalt, s mi több, ezután még újból férjhez is ment.)

Kérdés, hogy miért ilyen sok a bizonytalanság Széchy Magdolna körül, miért nem tudjuk biztosan sem születésének, sem halálának pontos idejét, miért nem tudjuk, hogy milyen volt a természete, külseje, érdeklődése, műveltsége, mikor a jeles költők anyjáról és felmenőiről általában annyit tudunk, mint az apáról és az apai ősökről. De ne menjünk vissza az ősökig: Széchy Magdolna unokahúgáról, Széchy Máriáról, a „murányi Vénusról” még azt is tudjuk, hogy nem volt tehetsége a nyelvekhez, haláláig csak magyarul beszélt, és magyar nyelvű szerelmes leveleit Wesselényi Ferenctől zöld uborka kivájt belsejébe rejtve kapja. Széchy Magdolna, a másik jeles Széchy lány iránt viszont az irodalomtörténet és történetírók részéről teljes az érdektelenség.

A horvát Zrínyi-ősöket, fel a dalmát Brebiriekig és Šubičokig, a jelek szerint még a nem irodalomtörténész Paul Lendvai is kitűnően ismeri, de a nem kevésbé előkelő főnemes Széchyekről nem kíván tudomást venni. Pedig az első Széchy már a 13. században feltűnik (a Gömör megyei Balogvár után ezt még Balognak hívják), IV. Bélától kapja a nemességet, s a késői utód, gróf Széchy Tamás, a mi Magdolnánk apja már aransarkantús vitéz, Gömör vármegye főispánja, királyi főudvarmester, majd egész Felső-Magyarország főkapitánya.

De mindezt valahogyan Zrínyi Miklóstól és anyjától, Magdolnától függetlenül jegyzi az irodalom, a történelem és a köztudat.

Azért ne legyek igazságtalan: született irodalmi mű nemcsak Széchy Mária és Wesselényi Ferenc, hanem Széchy Magdolna és Zrínyi György házasságáról is: 1902-ben Sajó Sándor (van-e, ki e nevet nem ismeri?) afféle dráma formájú epithalamiumot kanyarít ez utóbbiak frigyéről. A verses dráma címe: *Zrínyi György házassága*, tartalma, röviden: Széchy Tamás, a nagyravágyó főúr szeretné feleségül vetetni lányát, Magdolnát Zrínyi Györggyel, a gazdag daliával. (Mikszáth Kálmán *Különös házassága* két évvel korábban jelent meg, Sajó akár abból is meríthette drámája alapötletét!) György először ellenáll, de aztán megszereti a lányt. Csakhogy Magdolna is vonakodik a kényszerházasságtól. György ebben a faramuci helyzetben így monologizál:

„(Mebánással, csöndesen.) Megsibbadtál, hetyke legény . . .

Ő [mármint Magdolna – T. Á.] azt mondja, nincs szívem: én meg, íme, fájni érzem.”

Stb., stb. – No comment!

